

САИПОВ ЗАБИХУЛЛА
сиёсий фанлар номзоди, ТДЎТАУ

Пандемия даврида АҚШ ва Хитойнинг Марказий Осиё майдонидаги халқаро муносабатлари

Аннотация. Мазкур мақолада коронавируснинг янги тури COVID-19нинг жаҳон сахнасида қўққисдан пайдо бўлишига оид сиёсий қарашлар, чунончи АҚШ-Хитой муносабатларининг таранглашуви, жаҳон сиёсати парадигмасида “яшил” таҳдид ўрнини “қизил-сарик” таҳдид эгалланишига муайян лобби гуруҳларининг уринишлари тўғрисида мулоҳаза юритишига ҳаракат қилинган. Пандемиянинг Марказий Осиёда тарқалиши, Хитой ва минтақа давлатлари муносабатларига таъсири даражаси ҳамда у халқаро муносабатлар ва давлат бошқарувида жаҳон тартибининг янги шарт-шароитлари ўрнатилишига туртки бўлиши эҳтимоли ҳақида фикр юритилган. Мақоланинг қизиқ нуқтаси Хитой билан чегарадош ҳисобланган давлатларда ковид тарқалиши динамикаси турлича экани, шунингдек, пандемия асоратларини қисқартириши борасидаги тажрибани ўрганиши ва алмаиши лозимлигига эътибор қаратилган.

Таянч сўз ва иборалар: АҚШ, Марказий Осиё, Хитой, COVID-19, дипломатия.

Аннотация. В данной статье предпринята попытка прояснить политические взгляды на внезапное появление нового типа коронавируса COVID-19 на мировой арене, в частности, на фоне напряженных отношений между США и Китаем, стремления определенных лоббистских групп по замене «зеленой» угрозы «красно-желтой» угрозой в парадигме мировой политики. Высказаны рассуждения по поводу распространения пандемии, просочившуюся в Центральную Азию; степени ее влияния на отношения государств региона с Китаем, что возможно подтолкнет к установлению новых условий мирового порядка в международных отношениях и изменениям в государственном управлении. Интересным моментом статьи является внимание, уделенное разнообразию динамики распространения COVID-19 в странах, граничащих с Китаем, а также необходимость изучения и обмена опытом в минимизации последствий пандемии.

Опорные слова и выражения: США, Центральная Азия, Китай, COVID-19, дипломатия.

Abstract. This article attempts to clarify political views on the sudden appearance of a new type of coronavirus COVID-19 on the world stage, in particular, against the background of tense relations between the United States and China, aspirations of certain lobby groups to replace the green peril with the red-yellow threat in the paradigm of world politics. Discussions are expressed about the spread of the pandemic that has seeped into Central Asia; the degree of its influence on the relations of the states of the region with China which may prompt the establishment of new conditions of the world order in international relations and changes in state governance. An interesting point of the article is the attention paid to the diversity of the dynamics of the spread of COVID-19 in countries bordering China, as well as the need to learn and exchange the best practices in minimizing the consequences of the pandemic.

Keywords and expressions: United States, Central Asia, China, COVID-19, diplomacy.

Кириш. 2019 йилнинг охиридан бошлаб халқаро ва маҳаллий матбуотда Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (ЖССТ) томонидан тожсимон вабо, инглизчадан Corona Virus Disease 2019 – COVID-19 коронавирус касаллиги ҳақида кенг ёритила бошланди. Аввал Хитойгагина тааллуқли сифатида талқин этилган мазкур хасталик ўтган вақт мобайнида сарҳадлар оша бутун дунё мамлакатларини қамраб олди. Мазкур мақола тайёрланаётган ҳолатга кўра ушбу касаллик 151 млн.дан ортиқ кишига юқиб, улардан 3,1 млн. кишининг ҳаётига зомин бўлди. Аммо хушxabар, касалланганларнинг 80 фоизидан ортиғи соғлиқларини қайта тиклашга муваффақ бўлганлар.

Тарихда турли ҳисоб-китоб ва тахминларга кўра, чечак юқумли касаллигидан 300 млн., испан гриппидан қарийб 50 млн. киши, ОИТСдан 25 млн, Эболадан эса 11 минг нафар киши вафот этган. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ)га 193 давлат аъзолигини инобатга оладиган бўлсак, касаллик ҳали етиб бормаган давлат қолмади ёхуд мавжудлиги айрим давлатлар томонидангина расман тан олинмади. ЖССТ мутасаддисининг ковид инсоният ҳаётидан “ҳеч қачон ўчиб кетмайди”,¹ деган баёноти мазкур глобал қаҳриққа илмий ва амалий жиҳатдан кенг қамровли ёндашиш ва уни аниқроқ англашни тақозо этади.

Пандемия, яъни давлат чегараларини ёриб ўтиб, зиён ва захмати бўйича замон ва макон билмас оммавий тус олган дарднинг миқёси шу қадарки, БМТ Бош котиби Антониу Гутерриш ўз ташкилотининг 75-йиллик тарихида соғлиқни сақлаш соҳасида “мисли кўрилмаган жаҳоншумул таназзулга рўбарў келмоқдамиз”,² деб атади. Буюк Британия ва Шимолий Ирландия Қироличаси Елизавета II Иккинчи Жаҳон урушидан кейинги иккинчи бор миллатга ўзининг таскин ва сабрга чорловчи махсус фавкулудда мурожаатномасини йўллади.³ Халқаро ташкилот ва кузатувчилар томонидан йўл, ҳаво транспорти ва сайёҳлик соҳаларидаги чекловлар боис вужудга келган иқтисодий фалажланиш минтакавий ва халқаро муносабатлар кўлами ва миқёси бўйича 1929-1933 йй.даги буюк депрессия ҳамда 2008 йилдаги халқаро молиявий рецессия инқирозлари даври билан муқояса қилиб, оқибатлари таскин этувчи бўлмаслиги ҳақида огоҳлантирилди.⁴ Сиёсий таҳлил ва

* Муаллиф мақолани тайёрлашда ўз фикр-мулоҳазаларини аямаган тақризчиларга, шу жумладан доц. Ш.Акмалов, проф. А.Ҳайдаров, проф. С.Шадмановага ўз миннатдорлигини изҳор этади.

¹ Eddy, Melissa, et. al. Coronavirus ‘May Never Go Away,’ a Top W.H.O. Official Warns. The New York Times. May 13, 2020 www.nytimes.com/2020/05/13/world/coronavirus-world-news-updates.html

² António Guterres: This is, above all, a human crisis that calls for solidarity. United Nations. Mar 19, 2020 www.un.org/en/un-coronavirus-communications-team/above-all-human-crisis-calls-solidarity Материал на русском языке. Глава ООН: «сплотившись, мы выиграем войну с коронавирусом». Новости ООН, 19.03.2020 <https://news.un.org/ru/story/2020/03/1374702>

³ The Queen Elizabeth II’s Coronavirus broadcast: ‘We will meet again’ – BBC. April 6, 2020 www.youtube.com/watch?v=2klmuggOEIE

⁴ Gita Gopinath. The Great Lockdown: Worst Economic Downturn Since the Great Depression. IMFBlog. April 14, 2020. <https://blogs.imf.org/2020/04/14/the-great-lockdown-worst-economic->

башоратлари билан машхур “Стратфор” агентлигининг собиқ раҳбари Жорж Фридман эса “COVID-19 ядро уруши хавфи ёки глобал иқлим ўзгариши эҳтимолидан фарқли ўлароқ, тамаддунларни тубдан издан чиқариш таҳдидини юзага келтириб, унинг истиқболдаги ривожига эса тиббий тадқиқотларнинг муваффақият ва мағлубиятига боғлиқ”,¹ деб атади.

Яқиндан бошлаб асоссиз фитнес назарияларига сабаб бўлган Стив Жобснинг 2015 йилдаги икромига кўра, “эндиликда яқин ўн йилликлардаги 10 миллион инсон ҳаётига зомин бўлувчи энг йирик жаҳоншумул фалокат урушдан эмас, балки катта эҳтимол билан ўткир юқумли вирусдан бўлишини, қурбонлар ракетага эмас, микроблардан нобуд бўлишини башорат қилган эди. Чунки давлатлар ядровий қуроолларга жуда катта пуллар сарфлаб, эпидемияларни бартараф этишга эса жуда оз сармоя ажратиб келган”.²

Касалликнинг беаёв тарқалишига буни бизга дахли йўқ қабилидаги ортиқча хотиржамлик ҳам сабаб бўлган бўлиши эҳтимоли баланд. 2020 йилнинг биринчи ярмигача сиёсий ва диний қарашлари билан донг таратган шахслар ушбу вирусни аввал шунчаки грипп, деб атаб, кўп хавотирларга берилмасликка даъват этиб, кишиларга ногўғри кўрсатма бердилар. Айримлар эса ушбу вирусни Пекиннинг уйғурларга нисбатан олиб борган зулмкор сиёсати туфайли Хитойнинг ёлғиз ўзигагина жўнатилган илоҳий жазо, деб баҳоладилар.³

Аммо ушбу фонда 2021 й. май ойига келиб аҳолисининг аксарияти ислом динига эътиқод қилувчи Туркия (4,8 млн. киши чалинган), Эрон (2,5 млн.), Индонезия (1,6 млн.), Ироқ (1 млн.), Покистон (820 минг), Бангладеш (759 минг), Иордания (711 минг) ва БАА (520 минг) каби давлатлар коронавирус туфайли дуч келаётган талафотлар бўйича дунёдаги биринчи 40 мамлакат сирасига киргани юқоридаги гаплар пуч экани ҳамда вазиятга теранроқ ва холис баҳо беришга ундайди.

Коронавирус илк бор Хитойнинг Хубэй вилояти маъмурий пойтахти, аҳолиси 11 млн. кишилик Ухань шаҳрида қайд этилгани АҚШ маъмурияти томонидан кескин танқид қилиниб, ушбу хасталикнинг келиб чиқишига оид фитнес назарияларини урчитиб юборди. Хусусан, Вашингтон вирус ўчоғи 1956 йилдан бери фаолият юргизиш келаётган Ухань вирусология институти

downturn-since-the-great-depression Перевод на русский язык. Гина Гопинат. Великая самоизоляция: самый глубокий экономический спад со времен Великой депрессии. МВФ. 14.04.2020. www.imf.org/ru/News/Articles/2020/04/14/blog-weo-the-great-lockdown-worst-economic-downturn-since-the-great-depression

¹ George Friedman. The Medical Structure and Calculated Risk. Geopolitical Futures. May 12, 2020 <https://geopoliticalfutures.com/pdfs/the-medical-structure-and-calculated-risk-geopoliticalfutures-com.pdf>

² Bill Gates. The next outbreak? We're not ready. TED Talk April 3, 2015 https://www.ted.com/talks/bill_gates_the_next_outbreak_we_re_not_ready/transcript?language=en#t-91332

³ Rahib Ehsan. How Islamists Are Exploiting Covid-19. *Spiked*. March 24, 2020. www.spiked-online.com/2020/03/24/how-islamists-are-exploiting-covid-19

лабораторияси ¹ бўлиши мумкинлигига шама ² қилди. АҚШнинг 45-президенти Дональд Трамп коронавирусни иккиланмасдан “хитой вабоси”, деб атаб, Пекиннинг ҳаракати ва ҳаракатсизлигидан бутун дунё жабр кўраётгани, бунинг учун Пекинни жавобгарликка тортиш лозимлиги ³ ҳақида ҳатто БМТ Бош ассамблеяси сессияси мурожаатида ҳам баёнот берди. Қатор АҚШ сенаторлари Хитойга қарши санкцияларни жорий этишни таклиф этишди. Ҳатто Буюк Британиянинг Генри Жексон жамияти Пекин энди 3,2 триллион фунт стерлинг товон пулини тўлаши лозимлигини ёқлаб чиқди. ⁴ АҚШнинг Пью маркази ўтказган ижтимоий сўровномада иштирок этган 73% америкаликлар Хитой тўғрисидаги тасаввурлари салбий экани ва бу кўрсаткич сўнгги ойлар давомида 7 фоизга ошганини маълум қилди. ⁵

Ўз навбатида Хитой Вашингтонни 2019 йил октябрь ойида Уханда бўлиб ўтган VII Халқаро ҳарбий ўйинларда ⁶ иштирок этган америкалик ҳарбийларнинг ⁷ қўли борлигига ишора қилди. ⁸ Мазкур ҳарбий ўйинларда, чунончи Ўзбекистон ҳам муваффақиятли иштирок этганди. ⁹ Нуфузли “Lancet” журнали коронавируснинг биологик қурол экани билан боғлиқ барча айблов ва иддаоларни илмий нуқтаи назардан асоссиз эканини маълум қилди.

Халқаро саҳнада юз бераётган воқеаларнинг сўнгги ривож, афтидан етакчи халқаро оммавий ахборот воситалари ёрдамида жаҳон афкор оммасига аста-секинлик, лекин борган сари илдамлик билан 1989-2019 йй.

¹ Website of Wuhan Institute of Virology, Chinese Academy of Sciences <http://english.whiov.cas.cn>

² Tom Blackwell. The Wuhan Disease Lab Is the Focus of Suspicion and Conspiracy Theories about COVID-19's Origins. National Post. Canada. April 16, 2020, <https://nationalpost.com/news/its-possible-a-wuhan-disease-lab-is-the-focus-of-suspicion-and-conspiracy-theories-about-covid-19s-origins>

³ Robert C. O'Brien (ed.). Trump on China. Putting America First. A collection of speeches laying out the most significant United States foreign policy shift in a generation. www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2020/11/Trump-on-China-Putting-America-First.pdf

⁴ Matthew Henderson, Alan Mendoza, Andrew Foxall, James Rogers, and Sam Armstrong. Coronavirus Compensation? Assessing China's Potential Culpability and Avenues of Legal Response. The Henry Jackson Society, London. UK 2020 44 p. <https://henryjacksonsociety.org/wp-content/uploads/2020/04/Coronavirus-Compensation.pdf>

⁵ Laura Silver, Kat Devlin, Christine Huang. Americans Fault China for Its Role in the Spread of COVID-19 Unfavorable views of China reach new historic high, and a majority supports taking a tougher stand on human rights. July 30, 2020 www.pewresearch.org/global/2020/07/30/americans-fault-china-for-its-role-in-the-spread-of-covid-19

⁶ CCTV Video News Agency. 2019 Military World Games Opens in central Chinese City of Wuhan. October 18, 2019. www.youtube.com/watch?v=u3UOKwIoXo0

⁷ CISM Military World Games. U.S. Department of Defense, Washington D.C. www.defense.gov/Explore/Spotlight/CISM-Military-World-Games

⁸ Liu Xuanzun. US military victim or spreader of virus? Global Times. Beijing. 26.04.2020 www.globaltimes.cn/content/1186802.shtml

⁹ O'zbekiston sportchilari xalqaro harbiy o'yinlarda. O'za 21.10.2019 <http://uza.uz/uz/sport/o-zbekiston-sportchilari-xalqaro-harbiy-o-yinlarda-21-10-2019>

мобайнида меъдага тегиб улгурган “ислом экстремизми”¹ ўрнига “хитой хавфи” сингдирилаётган кўринади. Маълумки, Ғарб матбуотида Яқин Шарқ, Шимолий Африка ва Жанубий Осиё давлатларига “яшил таҳдид”, Хитой тобора ошиб бораётган иқтисодий салоҳиятига нисбатан эса “қизил-сарик таҳдид” деган атамалар ишлатилади.

Хусусан, мазкур интилишларга муассасавий ва тизимли тус бериш мақсадида 2019 й. апрель ойида Вашингтонда “Ҳозирги давр таҳдиди: Хитой кўмитаси” номли лобби гуруҳи ўз фаолиятини йўлга қўйди. Бу кўмитанинг бир гуруҳ америкалик неоконсерваторлар томонидан тўртинчи маротаба қайта ишга тушиши ҳисобланиб, дастлабки икки маротаба “Ҳозирги давр таҳдиди (Committee on the Present Danger) номи билан 1950 й. ва 1970 й.да собиқ Совет Иттифоқи, сўнгра 2004 й.да Ироққа қарши мажмуавий ҳарбий-сиёсий ва савдо-иқтисодий чора-тадбирларни кўриш мақсадида АҚШ маъмурияти ташқи ва ички сиёсий йўналишига муайян таъсир ўтказиш, маҳаллий ва халқаро ижтимоий фикрни ўз манфаатлари йўлида шакллантиришдан иборат бўлган. Вебсаҳифасида қароргоҳи манзили ҳам кўрсатилмаган кўмита миссиясида коммунистик Хитой Совет Иттифоқи сингари АҚШ ва эркинлик ғояси учун ҳаётий ва мафкуравий таҳдид тимсолида гавдалантирилиб, уни мағлуб этиш учун Америкада янги мурсага келиш зарурлиги ва тақозо этиши баён этилган.²

Ҳозирда кўмита етакчиларидан бири ультра-қирғий ва аксил-глобализация қарашлари билан машҳур бўлган Стивен Бэннон ҳисобланиб, АҚШ маъмурий бошқарувини демонтаж қилиш концепцияси билан ном қозонган. Бу лойиҳани С.Бэннон АҚШ консерватив сиёсий ҳаракатининг 2017 йилги қурултойида сўзга чиқиб эълон қилган эди. Унга кўра, АҚШда амалдаги мавжуд солиқ, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжат ва савдо келишувлари АҚШ иқтисодий ўсишига кишан ва суверенитетига тажовуз ҳисобланиб, II Жаҳон урушидан сўнг эришилган сиёсий ва иқтисодий глобал мурса ўзини оқламаётгани ва унинг ўрнига оддий кишиларни Қўшма Штатларга илк асос солган бирламчи 13 штатдан иборат соҳил элиталари ҳамда халқаро институтлар устидан назорат ваколатини берувчи тизим билан алмаштириш лозим.³

Дональд Трамп маъмурияти даврида кетма-кет расмий Вашингтоннинг Транс Тинч океани шериқлиги, Очиқ осмон шартномаси, Жаҳон соғлиқни

¹ Саипов Забихулла. Турбулентность: исламский фактор во внешней политике США. Ташкент УМЭД 2014. - 196 с.

² ‘Committee on the Present Danger: China’ Hosts Capitol Hill Roundtable Discussion of Threat Posed by Communist China. The Committee on the Present Danger: China (CPDC). April 10, 2019. <https://presentdangerchina.org/2019/04/committee-on-the-present-danger-china-hosts-capitol-hill-roundtable-discussion-of-threat-posed-by-communist-china>

³ Philip Rucker, Robert Costa. Bannon Vows a Daily Fight for “Deconstruction of the Administrative State”. *Washington Post*. February 23, 2017. www.washingtonpost.com/politics/top-wh-strategist-vows-a-daily-fight-for-deconstruction-of-the-administrative-state/2017/02/23/03f6b8da-f9ea-11e6-bf01-d47f8cf9b643_story.html

сақлаш ташкилотидаги фаолиятига чек қўйиши Бэннон стратегияси аста-секин, аммо қатъий татбиқ этишга эришилгани ҳамда у кўзлаган янги жаҳон тартиби чизгиларидан далолат бериши мумкин. Аммо Қўшма Штатларда ҳамма унинг реакцион қарашларига қўшилмайди, бунга мисол 2020 й. ноябрда доктор Энтони Фаучига нисбатан жисмоний таҳдид этган кескин ёзма хабарларидан сўнг Твиттер ва ЮТюб С.Бэнноннинг akkaунтларини ўз саҳифаларидан буткул ўчириб юборди.

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти Бош директори Тедрос Аданом Гебреисус янги тушунарси хавфли вирус тури чиқишидан илгари ўзаро савдо уруши ва даҳанаки сўзамолликлар авж олаётган Вашингтон ва Пекинни коронавирусга сиёсий тус бермасликка, балки “совуқ уруши” даври қарама-қаршиликларига қарамасдан чечак касаллигига барҳам беришда ҳамкорлиги билан намуна бўла олган АҚШ ва СССР сингари яна бир қарра муштарак бирдамликни намоиш этишга чақирди.¹

Пандемия балоси 2016 йил кузидан бошланган “ўзбек баҳори” ва минтақавий савдо-иқтисодий алоқалари тобора жонланиб динамик касб этаётган Марказий Осиё иқтисодиётига катта зарба бериб, ўзининг савдо-иқтисодий ва молиявий босимини ҳамон ўтказиб келмоқда. Хитой жаҳон иқтисодининг локомотиви сифатида Марказий Осиё давлатларининг асосий савдо шериги ҳисобланади. Расмий Пекиннинг жуда узоқни кўзлаган китъалараро стратегик “Бир макон, бир йўл” лойиҳасини амалга оширишда Марказий Осиё давлатлари, шу жумладан Ўзбекистон стратегик занжир мамлакатлардан ҳисобланади. Ушбу лойиҳа бўйича АҚШнинг “Рэнд” корпорациясининг таҳлилий докладида “Хитойнинг Марказий Осиё орқали Яқин Шарққа куруклик магистрал транспорти алоқалари Қўшма Штатларга адоватли муносабатда бўлган минтақавий режимлар ўртасида иқтисодий, сиёсий ва ҳарбий ҳамкорликка хизмат қилиб қўйиши Вашингтон учун муаммоли бўлиб қолиши”² таъкидланган.

Коронавирус ҳолатлари минтақага дарча очиб аввал Қозоғистонга 2020 йилнинг 13 мартида³ кириб келиб, Ўзбекистонда 15 март, Қирғизистонда 18 март, сўнгра Тожикистонда 30 апрел⁴ куни илк бора қайд этилгани расман

¹ Bill Chapel. Please Don't Politicize This Virus, WHO Head Says After Trump Threatens Funding. NPR Apr 8, 2020. www.npr.org/sections/coronavirus-live-updates/2020/04/08/829944795/please-don-t-politicize-this-virus-who-head-says-after-trump-threatens-funding

² Mark Burles. Chinese Policy Toward Russia and the Central Asian Republics. RAND Corporation Report MR-1045-AF. 1999. 95 p. Available at: www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1045.html

³ Махаббат Енсебаева. Коронавирус в Казахстане: хронология событий. День первый. ИнформБЮРО 13.03.2020 <https://informburo.kz/stati/koronavirus-v-kazahstane-hronologiya-sobytyy-den-pervyy.html>

⁴ В Таджикистане официально признали: коронавирус в стране есть! Asia-Plus 30.04.2020 www.asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/security/20200430/v-tadzhikistane-ofitsialno-priznali-koronavirus-v-strane-est

маълум қилинди. ЖССТ аъзоларининг Туркменистонга июль ойидаги 10 кунлик сафари давомида¹ ковид мамлакатда қайд этилмаганлиги уларга яна бир бор тушунтирилди. Собиқ шўро иттифоқининг энг чекка қайноқ нуктаси бўлмиш юртда ЖССТ COVID-19ни нафақат 11 март куни глобал пандемия,² балки 30 январда жамоатчилик саломатлиги соҳасида халқаро ҳамжамият хавотирлигини уйғотувчи фавқуллоҳда ҳолат,³ деб эълон қилган куннинг эртасигаёқ Туркменистон чегарадош қўшни мамлакатлар билан ўз чегарасини ёпган эди.⁴

Хитой минтақанинг барча мамлакатларига коронавирус талафотларига қарши курашиш мақсадида ўз инсонпарварлик ёрдамини, шу жумладан ихтисослашган тиббиёт вакилларида иборат мобил гуруҳларни йўллади. Ўз навбатида минтақа мамлакатлари ҳам Хитойга ўз ҳамдардлик ва дўстона муносабатлари рамзи сифатида гуманитар ёрдамини жўнатди. Хитой Туркменистонда 1 млн. тиббий ниқобни сотиб олди. Марказий Осиёнинг уч мамлакати Хитой билан бевосита чегарадошдир, булар – Тожикистон, Қирғизистон ва Қозоғистон. Ушбу ва Хитой билан чегарадош бўлган бошқа давлатларда ковидга қарши курашишдаги назорат жиловли абгор аҳволда экани, мамлакатнинг тиббиёти, аҳолиси, даромади билан боғлиқ статистика куйидаги жадвалда келтирилмоқда. [№1 жадвалга қаранг].

Хитойнинг ўзи эса 01.05.2021 ҳолатига кўра дунё бўйича ковид талафотлари статистикаси бўйича 95-ўринни эгаллаб, 90,655 кишига юқиб, ундан 4,636 киши нобуд бўлган. Халқаро матбуотда Хитойда 2020 й. январь-февраль ойларида тўсатдан 21 миллионга яқин мобил телефон рақамларининг ўчиб қолиши аслида ковид курбонлари шунча бўлган бўлиши мумкин деган мишмишлар ўз тасдиғини топмади.⁵

Бу борада тадқиқотчи Рафаэлло Пантуччи Марказий Осиё минтақасининг айрим давлатларининг аҳолиси орасида синофобия кайфиятлари кузатилаётганига⁶ аҳамият берди. Яқинда Вашингтонда таъсис этилган

¹ WHO Regional Office for Europe. WHO/Europe expert team reaches Turkmenistan to support the country's COVID-19 response. 07.07.2020 www.euro.who.int/en/countries/turkmenistan/news/news/2020/7/whoeurope-expert-team-reaches-turkmenistan-to-support-the-countrys-covid-19-response

² WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 - 11 March 2020. March 11, 2020. www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020

³ World Health Organisation. Coronavirus disease (COVID-19) outbreak. WHO declared the outbreak a Public Health Emergency of International Concern (PHEIC) Undated www.who.int/westernpacific/emergencies/covid-19

⁴ Туркменистан закрыл границу с Узбекистаном. Turkmen.News. 31.01.2020. www.turkmen.news/news/turkmenistan-zakryl-granitsu-s-uzbekistanom

⁵ Arijeta Lajka. Drop in cellphone users in China wrongly attributed to coronavirus deaths. AP News. March 31, 2020 <https://apnews.com/article/8717250566>

⁶ Raffaello Pantucci. Beijing Binds: COVID-19 and the China-Central Asia Relationship. Central Asia Program. CAP Paper No. 232. p.2 www.centralasiaprogram.org/wp-content/uploads/2020/06/Beijing-Binds-COVID-19-and-the-China-Central-Asia-RelationshipCAP232.pdf

Марказий Осиё масалаларини ўрганиш Оксус жамияти бу масалага жиддий киришиб, 2018-2020 йиллар мобайнида Хитойга қарши Қирғизистонда 15 маротаба (жами 3178 киши), Қозоғистонда эса 28 маротаба (жами 1131) ғалаёнлар бўлиб ўтганини¹ эълон қилди. Айнан шу тадқиқотга кўра, 2020 йилда ковид масаласида Ўзбекистонда 7 маротаба (жами 205 киши), Қирғизистонда 17 (536 киши), Қозоғистонда эса 62 марта (2971 киши иштирокида) намойишлар содир бўлган.

Хитой билан чегарадош давлатларда COVID-19 расмий талафотлари миқёси

№	Давлат номи	Хитой билан умумий чегара	Зарарланиш (нафар киши)	Ўлим ҳолатлари	Аҳолиси	Аҳоли жон бошига ялпи миллий даромад \$
1.	Ҳиндистон	3380 км	19,157,094	211,835	1,391,234,758	2,130
2.	Россия	3645 км	4,805,288	110,128	145,986,418	11,260
3.	Покистон	523 км	820,823	17,811	224,429,976	1,530
4.	Непал	1440 км	323,187	3,279	29,569,281	1,090
5.	Қозоғистон	1533 км	319,818	3,668	18,962,471	8,810
6.	Мьянма	2185 км	142,817	3,209	54,712,043	1,390
7.	Қирғизистон	858 км	95,275	1,604	6,613,074	1,240
8.	Афғонистон	76 км	59,942	2,631	39,650,573	540
9.	Монголия	4677 км	35,979	110	3,321,888	3,780
10.	Тожикистон	414 км	13,308	90	9,714,124	1,030
11.	Вьетнам	1283 км	2,928	35	98,063,729	2,540
12.	Бутан	470 км	1,074	1	778,638	2,970
13.	Лаос	423 км	757	0	7,362,800	2,570
Жами зарарланиш ва ўлим ҳолатлари			25,778,290	354,401		

№1 жадвал. Хитой билан чегарадош давлатларда COVID-19 талафотлари миқёси. (01.05.2021 й. Тошкент вақти билан соат 05:00 ҳолатига кўра). Манбалар: World Fact Book China, [Worldometers](#), 2019 World Bank [GNI per capita Atlas method](#).

Айниқса ковид ғавғоси ортидан ўз халқаро сиймосининг муҳофазаси учун оғрикли равишда қайғураётган Пекин гўё башариятни коронавирусдан халос этиш учун ер куррасига юборилган ва бунинг учун Хитойга равона бўлишни орзу қилаётган самарқандлик девона, сохта “пайғамбар”нинг ҳам иддаоларига жавоб беришга фурсат топа олди. Хитой Халқ Республикасининг Тошкентдаги Элчихонаси ўз раддиясида, чунончи “Хитой коронавируснинг ватани эмаслиги, шунчаки илк бор уни аниқлагани, кўплаб илмий тадқиқотлар ковид эпидемия тарқалишидан анча аввал ўзга ўлкаларда пайдо бўлгани ҳамда

¹ The Central Asia Protest Tracker (CAPT). The Oxus Society for Central Asian Affairs. Washington DC 2020 www.oxussociety.org/viz/protest-tracker

унинг келиб чиқиши ҳақида узил-кесил тўхтамга келинмаганини” билдириб, чиқиш якунида ҳаммага мустаҳкам сихат-саломатлик тилади.¹

Ўзбекистон 2020 й. февраль ойиданоқ вазиятни чамалаб авваламбор ишни қўшни мамлакатларда таълим олаётган ватандош талабаларни ўз ота-оналари ва оилалари бағрига қайтариш, республика олий ўқув юртларига кўчириш² ва жойлаштириш,³ мамлакат тиббий муассасалари учун тез тиббий ёрдам машиналарининг зудлик билан харид қилиниши билан бошланди. Бу борада Ўзбекистон президенти Шавкат Мирзиёев “коронавирус пандемияси кўзимизни очди”, деб таъкидлади.⁴

Дунё мамлакатларининг тожсимон вирусга қарши курашиш ва унга барҳам бериш тажрибалари уларнинг шу кундаги соғлиқни сақлаш тизими хатокамчиликлари ва қандай чора-тадбирларни кўришлари лозимлигини кўрсатиб қўйди. Дикқатга сазовор жиҳати – зарарланиш даражаси минимал, ўлим ҳолати 35 кишидан кам бўлган Хитойга бевосита чегарадош бўлган Бутан, Лаос ва сал кам 100 миллионлик Вьетнам каби давлатлар ҳам борки, уларнинг превентив тажрибасини ўрганиш нур устига аъло нур ва мақсадга мувофиқ бўлар эди. Бошқа сўзлар билан айтганда, Хитойга чегарадош 13 мамлакатдаги қурбонлар сони мамлакат ичидаги ўлимлар миқдоридан 76 барабар кўп. Мазкур жадвалга Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти билан ҳамкорлик қилмаётган ва матбуоти ёпиқ бўлган Шимолий Корея киритилмаган.

Маълумки, 1998-1999 йилларда жаҳон матбуоти таъсирида деярли бутун дунёда “2000 йил муаммоси” номи остида жазава халқаро тус олиб, унга қарши қатор чора-тадбирлар кўрилган эди. Y2K назариясига кўра 2000 й. 1 январдан бошлаб электрон ҳисоблаш машиналарга таяниб иш юритувчи йирик корхоналар, атом электр станциялари, авиакомпаниялар фаолияти гўё йиллар рақами алмашганини чалғитиб қўйиб издан чиқиши башорат қилинган эди. Ушбу тайёргарликларга дунё бўйлаб 308 млрд АҚШ доллари сарфланган.⁵ Хоссатан, АҚШда бошланиб, Халқаро фуқаро авиацияси ташкилоти (ИКАО) ва БМТ томонидан қўллаб-қувватланган айюҳаннос Россияда ҳам ҳукумат комиссиясини тузишга,⁶ ўз-ўзидан Россия ахборот

¹ Пресс-секретарь Посольства КНР в РУ. 19.07.2020 <https://t.me/EmbassyofChinaInUzbekistan/602>

² O‘zbekiston talabalarni Vataniga qaytarmoqda. *Janubiy Qozog‘iston* gazetasi. 15.02.2020. www.janubiy.kz/item/3958

³ Qo‘shni davlatlardan o‘qishi ko‘chirilganlarning navbatdagi ro‘yxati e‘lon qilindi. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti – TDIU. 28.04.2020. <http://tsue.uz/?p=12811>

⁴ Shavkat Mirziyoyev: Yuqumli kasalliklar tarqalmasligi uchun ogoh, hushyor, tayyor bo‘lishimiz kerak. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti 09.05.2020 <https://president.uz/oz/lists/view/3565>

⁵ Robert Mitchell. Y2K: The Good, the Bad and the Crazy. *Computerworld*. December 28, 2009 www.computerworld.com/article/2522197/y2k--the-good--the-bad-and-the-crazy.html

⁶ Распоряжение Президента Российской Федерации от 17.06.1999 г. № 194-рп О неотложных мерах по решению «Проблемы 2000» в Российской Федерации <http://kremlin.ru/acts/bank/13989> Распоряжение правительства Российской Федерации от 21

маконидаги постсовет давлатлар, шу жумладан Ўзбекистонда эса 1999 й. 21 декабрда Вазирлар Маҳкамасининг махсус қарори ҳам қабул қилиниб, халқаро ҳаётдаги ваҳиманинг кучидан маҳаллий самолётларнинг парвози муайян вақтга таъқиқлаб қўйилган эди.¹ Аммо, воқеаларнинг кейинги ривожини у ҳозирги атама билан номлаганда фейк-ньюз – сохта хабар бўлиб чиққан эди. Энди COVID-19 феноменига нисбатан ва у Y2K тақдирини такрорлаши мумкин-мумкин эмаслиги жавобини олий ҳакам вақтнинг ўзи бера олади.

Хулоса. Пандемиянинг яшин тезлигида дунё бўйлаб тарқалиши халқаро муносабатлар тизими ва дипломатиясининг энг янги тарихида ўзига хос бурилиш нуқтасини ясаб замонавий дипломатик муносабатларда янгича тартиб тамойилларни ўрнатилишига тўртки ясаши мумкин. Бир тарафдан бошқарув тизими авторитар ҳисобланган Хитойнинг глобал офатга нисбатан олиб борган мурасасиз сиёсати, инсон ҳуқуқларини устун қўйувчи либерал-демократик мамлакатларнинг давлат тузумидан афзалми мазмунидаги баҳсларга ҳам дебоча ясай олди. Жаҳон матбуотида “ниқоб дипломатияси”, “тиб-биёт дипломатияси” атамалари сиёсий-ижтимоий муомалага кириб келди. Чунончи, проф. Алишер Файзуллаев “пандемияга қарши дипломатик жавоб беришда кўп томонлама дипломатия тизими энг заиф бўғин бўлиб чиққани”,² шу боис “дипломатларнинг галдаги асосий мулоқот доиралари дипломатик институт ва жараёнларга нисбатан жамоатчилик ишончини қайта тиклашга йўналтирилган бўлиши даркор”³, деган фикрни илгари сурди.

АСЕАН, БМТ, ЕИ, ИХТ, МДХ, НАТО, ШХТ ва бошқа қатор халқаро ташкилотлар йиғилишлари онлайн тарзга кўчиб бориши ҳукуматлараро муносабатлар башанг тусли шаклдан инсонлар манфаатларига бевосита хизмат қилувчи камхарж ва натижадор мазмун касб этаётган бўлса ажаб эмас.

АҚШ президенти Барак Обама маъмурияти даврида Вашингтоннинг Эрон бўйича асосий музокарачиси, Стэнфорд университети профессори, ҳозирда президент Жозеф Байден томонидан Мудофаа вазирлигининг сиёсий масалалар бўйича муовини лавозимига номзоди кўрсатилган Колин Каль⁴ 2021

января 1999 года N 100-р [О проведении работ по предотвращению негативных последствий компьютерного сбоя при наступлении 2000 года] (с изменениями на 14 ноября 1999 г.) <http://docs.cntd.ru/document/901724613>

¹ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori “Sanalar o‘zgarganda (2000 yil muammosi) havodagi parvozlarni kompyuter bilan boshqarishda yuz berishi mumkin bo‘lgan uzilishlar oqibatlarining oldini olishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” Toshkent, 21.11.1999 № 534 <https://lex.uz/docs/1592305?otherlang=1>

² Alisher Faizullaev. Blog Post. Diplomacy’s Response to the Coronavirus. The Hague Journal of Diplomacy. May 18, 2020. www.universiteitleiden.nl/hjd/news/2020/blog-post---diplomacys-response-to-the-coronavirus

³ Alisher Faizullaev. Blog Post. Diplomacy’s Response to the Coronavirus (Part II). The Hague Journal of Diplomacy. May 28, 2020. www.universiteitleiden.nl/hjd/news/2020/blog-post---diplomacys-response-to-the-coronavirus-part-ii

⁴ Colin Kahl is Joe Biden’s pick for under secretary of defense for policy by Melissa De Witte on January 5, 2021 <https://news.stanford.edu/thedish/2021/01/05/colin-kahl-is-joe-bidens-pick-for-under-secretary-of-defense-for-policy>

й. август ойида сотувга чиқарилиши режалаштирилган ҳаммуаллифликда ёзган “Тебранишдан сўнг: пандемия сиёсати ва халқаро тартибнинг якуни”¹ номли китобида “заиф давлатлар янада сушлашиши, низо ва оммавий мажбурий кўчиб ўтишларнинг авж олиши, пандемия боис халқаро институт ва иттифокларнинг ички зўриқишнинг ошиши, муносабатлари аллақачон инкирозга учраган АҚШ ва Хитой янги совуқ уруш томон одимлаб кетаётгани, бунга Хитойнинг махфийлик ва халқаро тартибни ўрнатишда масъулиятсиз ёндашуви сабаб бўлаётгани” ҳақида башоратларни илгари сурган.

СИЁСИЙ	ИҚТИСОДИЙ	ИЖТИМОИЙ
Глобал ва минтақавий муаммоларнинг кескинлашиши	Бюджет камомади, иқтисодий таназзул, вакциналар жанги	Касалликларнинг назорат ташқарисидан чиқиб кетиши
Жамоат тартибсизлиги ва фуқаролар ишончсизлигининг ошиши	Сайёҳлик ва ҳаво қатновларининг тўхташи	Санитария-эпидемиологик соҳа ходимлари салоҳияти
Давлатлараро чегаравий низолар	Саноат корхоналари фаолиятининг фалажланиши	Ишсизлик ва аҳоли даромадларининг камайиши
Давлат тўнтаришлари ва инқилоблар	Инфляция ва ташқи қарздорликнинг ошиши	Ўлим, жу жумладан тиббиёт ходимлари ўлимининг ортиши
Юртга қайтиш бўйича кескинлик ва ғалаёнлар	Тиббий техник таъминот ва доридармонлар қимматлиги танқислиги	Сушлашган ижтимоий ҳимоя, эркин ҳаракат чекловлари
Инсон омили билан боғлиқ техноген офатлар	Беқарор ташқи ва ички миграцион ҳолат	Озиқ-овқат хавфсизлиги ва нархларнинг ошиши

№2 жадвал – Ковид боис эҳтимолий чақириқлар – муаллиф тўплами

Шунингдек, К.Каль фикрича, Америка Қўшма Штатлари 70 йилдан бери бунёд қилиб келган халқаро тартибга дарз кетди, дунё ўз оқими бўйича ҳаракатланмоқда. Пандемия инкирози сўнгги ўн йилликлар ичида илк бор Америка етакчилиги ҳақида ном-нишон қолмаган бўҳрон бўлди. Глобал муаммога бир ёқадан бош чиқариб ечим топишга киришилмади, ҳар бир мамлакат ўз аравасини ўзи тортишга интилди ҳоҳ у тиббий ускуналарни захира қилиш ёхуд чегараларни ёпиш бўлсин. Дунё бўйлаб миллатчилик кучайди, демократия чекинди, аҳолининг ҳукуматга бўлган ишончи сўнди,

¹ Colin Kahl, Thomas Wright. Aftershocks: Pandemic Politics and the End of the Old International Order Hardcover 2021 320 p. <https://www.amazon.com/Aftershocks-Pandemic-Politics-International-Order/dp/1250275741>

глобализация боис вужудга келган нотенгликларга қарши исёнлар содир бўлиши тинмаяпти, минтақавий можаролар ва давлатларнинг ўз таъсир доирасини кучайтиришга бўлган рақобати ортмоқда, халқаро ҳамкорлик эса сўниб бормоқда. Шунга қарамаздан умид учқунлари ўчмаган, оддий инсонлар ўзларининг саховат ва меҳрларини намоиш эта олдилар. Америка ўз мамлакати камчиликларини англаш ва уларни қабул қилишга маҳкум ҳамда ўз юрти ва хорижда катта ўзгаришларни амалга ошириш учун муайян замин ярата олиши мумкин.

2021 йилнинг 3 мартда қабул қилинган президент Жозеф Байден томонидан имзоланган Америка Қўшма Штатларининг жиловлаш сиёсатини эслатувчи ўзига хос Миллий хавфсизлик муваққат стратегиясида айнан Хитой Ҳалқ Республикаси энг кўп маротаба 20 қарра зикр этилган. Унга кўра, жаҳон бўйлаб куч-қудрат тақсимоли ўзгариб бораётгани, бунда чунончи ўта қатъий йўсинда қад ростлаётган Хитой мавжуд барқарор ва очик халқаро тизимга нисбатан изчил чақириқ ташлашга иқтисодий, дипломатик, ҳарбий ва технологик салоҳиятли ягона истиқболли рақиб сифатида гавдалантирилган. Шунингдек, янги маъмуриятнинг хавфсизлик тизимлари дунёқараши акс этган Оқ уй ҳужжатида халқаро кун тартибини Пекин эмас, Вашингтон белгилашади, эндиликда АҚШ Хитойнинг қўшнилари ва тижорий шерикларини тазйиқ ёки номутаносиб хорижий таъсирдан ҳоли мустақил сиёсий танловлар қилишда ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилишларида қўллаб-қувватлашга аҳд қилганини маълум қилган. Хусусан стратегик ҳужжатда Қўшма Штатлари Хитойга нисбатан амалий, натижага йўналтирилган дипломатияни олиб бораётгани ҳамда бунда нотўғри англашув ва қусурли ҳисоб-китоб қилиш таваккалчилигини қисқартирашади баён этилган.¹

Таъкидлаш жоизки, коронавирус дарди ҳаво ҳарорати кўтарилиб, кунлар исиб кетиши билан йўқолади, деган хабар ҳатто расмий доираларда кенг тарқалди. Аммо у ва шу каби баъзи профилактик тадбирлар афсона бўлиб чиқди. ЖССТ бу ҳақида аллақачон 2020 йилнинг баҳорида эълон қилган эди.² Шу йўсинда ковид касаллиги нафақат инсониятнинг кундалик турмуш тарзида, бали халқаро муносабатларда ҳам қатор ўзгаришларга туртки ясаб, яқин ва ўрта муддатли қатор чақириқларни келтириб чиқаришига сабаб бўлмоқда. (№2 жадвалга қаранг). Ушбу мавзуда тадқиқот олиб борган Фарид Закария ўзининг “Пандемиядан кейинги дунё учун 10 сабоқ” номли янги китобида айнан пандемия жаҳонда йиллар давомида рўй бериши мумкин бўлган сиёсий, ижтимоий, технологик ва иқтисодий жараёнларни жадаллаштириб юборди ҳамда унинг янада оғир асоратлари, чунончи мамлакатлар

¹ Renewing America's Advantages. Interim National Security Strategic Guidance. The White House. March 2021 <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/03/NSC-1v2.pdf>

² World Health Organization (WHO). Рекомендации ВОЗ для населения в связи с распространением нового коронавируса (2019-nCoV): мифы и ложные представления www.who.int/ru/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public/myth-busters

ораси ва ҳамда ичкарасидаги бойлик ва қашшоқлик даражалари ўртасидаги жарлик баттар чуқурлашиши ҳақида башорат қилади.¹

Бу эса уларга биргаликда ечим топиш, тегишли тадориқни кўриш, тўғри маълумот асосида мулоҳазали мақбул қарор қабул қилишни тақозо этади. Ҳар бир ҳукумат ва мамлакат ўзининг ривожланиш муаммолари, гарданидаги ташқи қарз, бюджет камомадлари ҳамда ўз коронавирус билан яккама-якка ва юзма-юз қолганида ҳақиқатга мос, холис ва имкон қадар илмий-назарий асосланган ахборотга таяниб иш кўриши вужудга келган инқироз бўҳронидан тезроқ ва омонроқ чиқишда айна муддао бўлиши табиийдир. Савдо-иқтисодий ва сармоявий нуқтаи назардан Пекин билан, халқаро сиёсий нуфуз жиҳатидан Вашингтон билан яхши муносабатларга эга бўлишлари кутилган Марказий Осиё давлатлари пост-пандемия даври дипломатиясининг ўзига хос томонларини инобатга олишлари мумкин.

САЛАЙДИНОВ БАХТИЁР

тадқиқотчи, ЎДСМИ

Марказий Осиёдаги интеграцион жараёнлар: давлатлараро муносабатлар ва ҳамкорлик масалалари

Аннотация. Мақолада Марказий Осиёдаги ҳар бир мамлакатнинг минтақавий ҳамкорликка ёндошувдаги фарқлари ўрганилган. Минтақа давлатлари раҳбарлари илгари сурган таъаббуслар таҳлил қилинган. Минтақа мамлакатлари таъқиқ сиёсий концепцияларининг ўзига хосликлари муаллиф томонидан баён қилинган. Марказий Осиё давлатлари таъқиқ сиёсатидаги омиллар таҳлил қилинди. Марказий Осиёдаги Ўзбекистонга қўйини бўлган давлатларда юз бераётган эволюцион жараёнларнинг таҳлили орқали минтақада интеграция зарур эканлиги таъинирилган. Минтақавий ҳамкорлик халқаро, сиёсий, иқтисодий ва бошқа муносабатларни барпо этишига мойиллик кучайиб бораётган замонавий оламдаги геосиёсий жараёнлар эволюциясини таъинишига асослангандир. Бундай қараиш нисбатан турли хил қадимий маҳаллий ришталар билан ўзаро боғланган бўғиндан иборат бўлган замонавий Марказий Осиёга нисбатан ўта долзарблиги таъкидланган. Минтақа мамлакатлари ривожланиши бевосита қўйинилар билан муносабатларни мустаҳкамлаш, истиқболларни очиб берадиган махсус ҳуқуқий ҳужжат ёки концепцияни ишлаб чиқишига қаратилган айрим омиллар кўриб чиқилган. Халқаро ҳамжамият олдидан минтақа давлатлари раҳбарларининг минтақада халқаро муносабатларнинг янги кичик тизимини яратиши учун нуфузли халқаро ташилотлар ва форумларнинг минбарларидан туриб қилган чиқишлари баён қилинган. Хавфсизлик ва ривожланиш соҳаларида Марказий Осиё давлатларининг йирик минтақавий ва халқаро таъаббуслари алоҳида таъкидланган. Минтақа мамлакатларининг ўзаро чегаралар бўйича муаммоларни ҳал қилишига қаратилган чора-тадбирлари таҳлил қилинган.

¹ Fareed Zakaria. Ten Lessons for a Post-Pandemic World. W. W. Norton & Company 1st ed. 2020 320 pp.